

Katarzyna Leszczyńska

O «gender» jako kategorii teoretycznej socjologii : praktyki, struktury i procesy płciowe z perspektywy socjologii płci Raewyn Connell

Studia Humanistyczne AGH 12/4, 99-109

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Leszczyńska*

O *GENDER* JAKO KATEGORII TEORETYCZNEJ SOCJOLOGII.
PRAKTYKI, STRUKTURY I PROCESY PŁCIOWE
Z PERSPEKTYWY SOCJOLOGII PŁCI RAEWYN CONNELL¹

Connell, Raewyn 2013. *Socjologia płci. Płeć w ujęciu globalnym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, tłum. Olga Siara.

Choć kategoria *gender* (płci kulturowej) w myśli socjologicznej jest obecna od kilku dekad, to wciąż zdaje się ona pojęciem wysoce problematycznym i niejednoznacznym. Pluralizm i polisemiczność perspektyw definicyjnych są oczywiście inherentne socjologii, szczególnie typowe zaś są dla subdyscyplin relatywnie młodych – a za taką można uznać socjologię płci społeczno-kulturowej – które są w trakcie negocjowania i systematyzowania kluczowych dla siebie pojęć, założeń czy twierdzeń.

Jak zaznacza Janet Chafetz (Chafetz 2006a: 3–20), socjologia w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zaniedbała kwestie płci kulturowej, inaczej niż inne nauki społeczne i humanistyczne. Podczas gdy myśl feministyczna i genderowa przeżywała swój rozkwit w debatach politycznych społeczeństw zachodnich, a także w świecie akademickim antropologii, literaturoznawstwa czy psychologii, w socjologii ogólnej kategorii płci były przemilczane lub – jeśli już – interpretowane jako destrukcyjne i rozmiękczające przedmiot badań socjologicznych (Sydie 2007: 247–253). Analizy płci rozwijane były zazwyczaj na marginesie akademickich instytucji socjologicznych, w oderwaniu od kanonu pojęć, teorii i założeń konstytuujących socjologiczny *mainstream*. Próby uporządkowania systemu pojęciowego podjęte zostały dopiero w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Wtedy to też powstały pierwsze podręczniki dotyczące fenomenu *gender*, przy czym były to przede wszystkim prace syntetyzujące i streszczające różne perspektywy definicyjne płci, nie były to zaś (prócz wyjątków) próby wypracowania spójnej i nomotetycznej teorii płci kulturowej.

* AGH Akademia Górniczo-Hutnicza, leszczyńska.katarzyna@gmail.com

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/B/HS6/01753.

Współczesny rezerwuar definicji płci kulturowej w socjologii jest ogromny. Dziś płeć definiuje się zarówno substancjalnie, poszukując jej istoty i fundamentalnych elementów (zob. np. Hyży 2003), jak i funkcjonalnie, wskazując na jej społeczną rolę i miejsce w konstytuowaniu życia społecznego (Holmes i Marra 2011; Wharton 2006). Przegląd socjologicznych prac poświęconych płci pokazuje, że ta bywa konceptualizowana jako rola społeczna i zbiór oczekiwań (Norris, Inglehart 2008), tożsamość (np. Titkow 2007; Bem 2000), jako performans (Butler 2008), działanie (Martin 2006; West i Zimmerman 1987; West i Zimmerman 2009) czy jako zewnętrzna i opresyjna struktura społeczna (Delphy 2007a, 2007b). Z jednej strony jest wyjaśniana ona jako cecha relacji społecznych, która odnosi się do indywidualnej różnicy zauważalnej między osobami. Z drugiej strony zaś *gender* to kategoria stratyfikacyjna, której używa się do analizy relacji władzy i różnego umiejscowienia kobiet i mężczyzn na różnych poziomach organizacji życia społecznej (Acker 1990; Ferree 2003; Martin 2004). Wedle niektórych socjologów *gender* jest rzeczywistością mającą stałą esencję (Irigaray 2000), innym razem jest konstruktem żadnej esencji nieposiadającym (Rodriguez 2010). Bywa widziana jako związana – mniej lub bardziej arbitralnie – z biologią (Titkow 2007), bywa również konceptualizowana jako od biologii niezależna (zob. Butler 2008).

Nieostrość i zróżnicowanie znaczeń pojęcia płci niosą za sobą znaczące konsekwencje. Co słusznie zaznacza Anna Titkow, termin *gender* dziś bywa często „nadużywany, a więc stosowany bez potrzeby lub w nieodpowiednich kontekstach” (Titkow 2011: 36), można bowiem niekiedy odnieść wrażenie, że koncept ten obejmuje wszystko, co kojarzy się z kobiecością i (rzadziej) męskością. Mglistość pojęcia w sytuacji gdy kategoria płci staje się pojęciem modnym, a dla wielu (szczególnie młodych) socjologów płeć staje się ważniejszym czynnikiem podziału świata społecznego aniżeli tradycyjne struktury takie jak klasa, rasa czy etniczność, może budzić troskę o przyszłość socjologicznych analiz nad płcią społeczno-kulturową.

O ZAMĘCIE POJĘCIOWYM WE WSPÓŁCZESNEJ SOCJOLOGII *GENDER*

Jak konstatują autorzy i autorki zajmujący się teorią socjologii ogólnej, a nie tylko jej subdyscypliną, socjologią *gender*, w tym R. Connell (Connell 1985, zob. również Chafetz 2006a; Titkow 2007), przyczynami chaosu terminologicznego współczesnych analiz płci kulturowej są: słabe osadzenie w założeniach teoretycznych socjologii, oderwanie od klasycznej tradycji socjologicznej i dość swobodne posługiwanie się kategoriami, które konstytuują naukowy kod (język) socjologii.

Co podkreśla Beverley Skeggs (Skeggs 2008) w tekście o znamienym tytule *The dirty history of feminism and sociology: or the war of conceptual attrition*, możemy dziś mówić o swoistej wojnie między socjologią teoretyczną a socjologicznymi badaniami nad płcią (przede wszystkim zorientowanymi feministycznie), której główne „fronty” stanowią pojęcia, założenia ontologiczne i instytucje naukowe. Socjologia ogólna wciąż nierzadko definiuje płeć jako zmienną niezależną nie zaś wyjaśniającą, traktując ją jako właściwość statyczną i indywidualną podmiotów, biologicznie daną (*sex*), a nie konstruowaną, wyodrębnianą na podstawie dość łatwo identyfikowalnych (anatomicznych) wskaźników. Wielu uznanych teoretyków socjologii, jak James Coleman, Peter Berger czy Jeffrey Alexander, przemilcza

w swoich analizach problematykę płciową, a samą płć redukuje wyłącznie do biologii (zob. Chafetz 2006a: 3–20; Titkow 2007).

Z kolei w badaniach nad płcią kulturową prowadzonych w obrębie socjologii *gender* do kluczowych definicji, założeń czy twierdzeń podchodzi się nierzadko dość swobodnie i intuicyjnie, orientując się głównie na słabo ugruntowane w teorii badania empiryczne, które nie wykraczają poza lokalne konteksty kulturowo-społeczne. Płć traktuje się tu jako konstrukt społeczny i definiuje, raczej opisując właściwości, przez które można ją interpretować (takie jak relatywność, procesualność, zmienność) oraz funkcje społeczne, nie wskazując zaś na dyrektywy metodologiczne i epistemologiczne, które z tej definicji by wynikały (tzn. mówiące: jak płć badać, jak poznawać, jak interpretować). Analizy socjologiczne płci kulturowej stają się więc nierzadko idiografią i streszczeniem sytuacji życiowych konkretnych kobiet (rzadziej konkretnych mężczyzn), nie zaś uporządkowaną, systematyczną i kompleksową analizą procesów konstruowania płci (Desperak 2011: 91). Wiele z takich opracowań jest oczywiście cennych, ważnych, zwłaszcza gdy podejmują się one trudnych problemów społecznych (np. przemocy, dyskryminacji czy stygmatyzacji ze względu na płć).

Charakterystyczne – jak się zdaje – dla badań współczesnej socjologii płci jest również rozproszenie problematyki, orientacja na detale i koncentracja na traktowanych jako indywidualne i nieporównywalne doświadczeniach jednostek ludzkich, co niewątpliwie nie sprzyja teoretycznej systematyzacji i uogólnieniom (zob. krytyka takiego podejścia: Ridgeway i Correll 2004; Risman 2004). Wielu uczonych lokujących swoje badania w szeroko rozumianej socjologii płci (Butler 2008; Kochanowski 2004; Kochanowski 2008) osadza swoje refleksje w perspektywie antyesencjalistycznej i postmodernistycznej, wyjaśniając *gender* w kategoriach symbolicznych reprezentacji, akcentując jej opresyjność i konstytuując wokół pytania o ontologiczną naturę płci kulturowej (a raczej jej brak). Znamienne dla wielu analiz osadzonych w tradycji antyesencjalistycznej jest dążenie do dekonstrukcji *gender*. Socjologia zatem orientowana na analizy procesów wytwarzania płci staje się dziś głównie swoistą genealogią podmiotu, a niekiedy i swoistą psychologią, pomijającą strukturalne konsekwencje różnic płciowych.

To co równocześnie typowe dla socjologii płci kulturowej (szczególnie w Polsce) to lekceważenie dorobku klasyków teorii socjologicznej. Znamienny przykład podaje Chris Brickell (Brickell 2006: 89), wskazując na niezwykłą popularność wśród współczesnych socjologów płci koncepcji performatywności zaproponowanej przez Judith Butler. Zdaniem autora analiza konstrukcjonistycznej koncepcji Butler jednoznacznie wskazuje na jej kompatybilność z założeniami sformułowanymi o wiele wcześniej w teoriach interakcjonizmu symbolicznego i etnometodologii (West i Zimmerman 2009; West i Zimmerman 1987), do których to jednak ani Butler (ani wielu jej kontynuatorów) nie nawiązuje lub nawiązuje pobieżnie.

Źródła takiego stanu rzeczy są złożone. Niechęć do teorii i systematyzacji wynika w dużym stopniu z zakorzenienia wielu współczesnych prac genderowych w tradycji epistemologicznej i metodologicznej zwrotu kulturowego, a zwłaszcza performatywnego (Butler 2008; Kochanowski 2008). Fundamentalne dla obu zwrotów założenie o procesualności, zmienności, płynności i dyskursywnej (językowej) naturze rzeczywistości społecznej i kulturowej (a zatem i płci) wiąże się z przekonaniem o konieczności renegocjowania klasycznej metodologii i procedury badawczej na rzecz tak zwanych analiz *Active Research* (np. Finley 2009: 58–59), które winny

pełnić funkcję interwencyjną i służyć rozwiązywaniu problemów społecznych. Socjologia gender, zwłaszcza rozwijana w jej ramach socjologia feministyczna, jest więc uprawiana nierzadko przez praktyczki zaangażowane w działania emancypacyjne, polityczne czy artystyczne (Doucet i Mauthner 2007: 36–41). Jak konstatuje Susan Finley: „O ile w tradycyjnych podejściach do nauk społecznych ważna była rzetelność badań, dowody, definitywność, o tyle w ramach modelu zaangażowanych w problemy społeczne, zorientowanych na działanie badań aktywnych ważne jest to, aby badanie umożliwiało ekspresję, by możliwe było pokazanie różnorodności, pełni ludzkiego doświadczenia” (Finley 2009: 61). W socjologii płci zatem, zakorzenionej w performatywnej tradycji, o wiele bardziej pożądanym narzędziem interpretacji na przykład doświadczenia kobiet staje się sztuka aniżeli teoria socjologiczna.

Jednym z czynników – choć być może najbardziej powierzchownym – jest również struktura instytucjonalna dyscypliny socjologicznej. Socjologią teoretyczną i ogólną zajmowali się (i zajmują się wciąż) głównie mężczyźni, którzy to z kolei niezmiernie rzadko prowadzą badania nad płcią kulturową. Badania empiryczne natomiast uprawiają w głównej mierze kobiety. To one również przede wszystkim zajmują się analizami *gender* w różnych kontekstach i wymiarach życia społecznego (Mucha 2012). Nie mniejsze znaczenie ma zapewne – nierzadko, choć nie zawsze, uprawnione – postrzeganie socjologii klasycznej (np. A. Comte’a, T. Parsonsa, E. Durkheima, H. Spencera) przez badaczki genderowe w kategoriach systemu dominującego i legitymizującego nierówności płciowe oraz reprodukującego tradycyjny podział ról płciowych (Chafetz 2006a).

Redukcjonizm, ukierunkowanie na dowodzenie heterogeniczności płci, niechęć do uporządkowanych uogólnień i wyciągania uniwersalnych wniosków typowe dla autorów tworzących w obrębie socjologii płci zdają się trudne do pogodzenia z ważnymi funkcjami teorii socjologii ogólnej, którymi jest abstrahowanie czy uniwersalizacja (ZOB. Manterys i Mucha 2009: XIII). Oczywiście warto zadać tu pytanie, czy niechęć tej subdyscypliny socjologicznej do teoretycznych systematyzacji i abstrakcji jest faktycznie typowa dla badaczy (badaczek) *gender*, czy jest tylko znakiem przemian zachodzących w socjologii jako takiej. Zdaniem Aleksandra Manterysa i Janusza Muchy: „Ateoretyczność wielu ustaleń socjologicznych staje się, mówiąc po Durkheimowsku, faktem społecznym”, a dziś narzędziem socjologii nierzadko są głównie komentarz, spekulacja, „zagęszczony opis codzienności” czy raport (Manterys i Mucha 2009: VII).

WIELOWYMIAROWOŚĆ PŁCI KULTUROWEJ – SOCJOLOGIA PŁCI RAEWYN CONNELL

W kontekście tak zarysowanych charakterystyk, które stanowią moim zdaniem o specyfice, ale i nierzadko słabości dzisiejszej socjologii płci, szczególnie ważne i cenne są próby formułowania ogólniejszych teorii, których celem jest wyprowadzenie socjologicznych założeń o płci kulturowej poza lokalne przypadki, idiografię oraz uwolnienie ich od naiwnego psychologizmu, którego konsekwencją jest redukcjonowanie płci kulturowej do tożsamości i różnicy indywidualnej.

Jedną z takich propozycji teoretycznych jest koncepcja autorstwa Raewyn Connell sformułowana w latach osiemdziesiątych w pracy *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics* (1987), a następnie rozwijana w kolejnych pracach dotyczących męskości (Connell 2005a, 2005b) oraz poświęconych ogólnej teorii płci kulturowej (Connell 2003; Connell 1985; Connell 2006). Do tych ostatnich kwalifikuje się również recenzowana praca, która została wydana w 2009 roku w ramach serii *Short introduction* wydawnictwa Polity, a przetłumaczona na język polski w 2013 roku i wydana przez Wydawnictwo Naukowe PWN.

Główne założenia stawiane przez R. Connell w teorii, której wykładnię znajdziemy w *Socjologii płci*, próbują wyjaśnić to, w jaki sposób płeć kulturowa jako struktura społeczna i instytucja jest odtwarzana i podtrzymywana przez działania społeczne oraz jak strukturyzuje życie społeczne w różnych jego wymiarach, zarówno mikro-, mezo- jak i makrostrukturalnych. Co istotne, konceptualizując płeć, R. Connell odchodzi od dychotomicznego jej rozumienia, natomiast widzi w płci złożone relacje, które kształtują się hierarchicznie w czterech głównych porządkach płciowych (*gender regimes*), to znaczy: władzy, pracy, emocjonalno-seksualnym (*cathexis*) i symboliczno-dyskursywnym (Connell 2013: 127–147, zob. również R. Connell 1987: 119). W obrębie powyższych porządków płeć jest czymś więcej niż biegunowymi kategoriami męskości i kobiecości oraz biologicznie rozumianą różnicą seksualną; płeć w teorii R. Connell staje się strukturą gradacyjną, elastyczną i podlegającą zmianom. Wśród wzorów płciowych konstytuujących hierarchię płciową możemy odnaleźć zatem męskość hegemoniczną, współdziałania (*complicity*), kobiecość (emfatyczną, buntowniczą), męskość podporządkowaną i zmarginalizowaną.

Płeć kulturowa przez R. Connell jest widziana w kategoriach procesu i praktyki społecznej, to znaczy jest ona stwarzana i reprodukowana przez cykliczne praktyki strukturyzujące porządki społeczne i rozmieszczające w zróżnicowanych przestrzeniach oraz pozycjach różne kategorie kobiet i mężczyzn. Płeć jest swoistą strukturą i instytucją, ma siłę – mimo istnienia indywidualnych różnic wewnątrz zbiorowości kobiet czy wewnątrz zbiorowości mężczyzn – kształtowania stratyfikacji społecznych i determinuje dostęp do kapitałów różnego typu. Płeć w tym rozumieniu nie jest stałą właściwością przypisywaną odgórnie do jednostek (choć jest również indywidualnie doświadczana), co R. Connell bardziej lub mniej bezpośrednio podkreśla w kolejnych rozdziałach, ale jest działaniem, przy czym działaniem ustrukturyzowanym i powtarzalnym, nie zaś rozproszonym czy incydentalnym (Connell 2013: 27–32).

Książka R. Connell składa się z ośmiu rozdziałów, czterech wprowadzających do kluczowych zagadnień i teorii socjologicznych dotyczących płci kulturowej, czterech zaś poświęconych analizie i interpretacji tego, jak płeć ujawnia się w różnych przestrzeniach życia społecznego.

W rozdziale pierwszym R. Connell przedstawia syntetycznie i skrótowo różne ujęcia teoretyczne płci kulturowej i wyprowadza własną, wyżej przywołaną definicję, którą konsekwentnie aplikuje do empirycznych przykładów w kolejnych rozdziałach. Rozdział drugi jest napisany w duchu socjologii relatywistycznej, odchodzącej od perspektywy zachodniocentrycznej, to znaczy autorka szuka przykładów na różnorodność i procesualność płci kulturowej w różnych kulturach. Widoczna jest tu krytyka teorii etnocentrycznych, typowych dla refleksji badawczej rozwijanej w socjologii euroamerykańskiej. R. Connell przywołuje przykłady

badan prowadzonych w ostatnich dekadach XX wieku, podkreślając znaczenie kontekstu kulturowego w konstruowaniu tożsamości płciowych i seksualnych, a także działań uznawanych za kobiece lub męskie. Wśród omawianych analiz znajdują się badania prowadzone przez Barrie Thorne nad kształtowaniem się relacji i uprzedzeń płciowych w czasie socjalizacji pierwotnej czy Dumbara Moodie nad praktykami mężczyzn pracującymi w południowej Afryce w kopalniach złota ze społeczności Mpondo, będącymi narzędziem do osiągnięcia dojrzałej męskości zwanej Ubudoda. Inne opisywane analizy dotyczą ucieleśnienia płciowości (badania Gary Dowsetta nad powiązaniem seksualności i płciowości) czy kształtowania kobiecości w warunkach traumy (prace Iriny Novikowej nad kobiecością i rewolucją).

Wrażliwość autorki na różnice kulturowe i pluralizm interpretacji badawczych ujawnia się również w kolejnym rozdziale, poświęconym historyczno-socjologicznej analizie rozwoju społecznej teorii płci kulturowej. R. Connell szuka źródeł refleksji naukowej nad płciowością już w średniowieczu (począwszy od prac Christine de Pizan, filozofki z przełomu XIV/XV wieku, autorki prac takich jak: *Księga o Mieście Kobiet*, *Skarb Miasta Kobiet*), a także w myśli pozaeuropejskiej (np. indonezyjskiej). Szczególnie ciekawa i cenna, z perspektywy teorii socjologii ogólnej, jest analiza klasycznych teorii socjologii (np. Augusta Comte'a) pod kątem konceptualizacji płciowości, a także interpretacja teorii pisanych przez kobiety zajmujące się uprawianiem nauk społecznych, w XX wieku, zapomnianych i uznanych za marginalne. R. Connell przywołuje koncepcje Olive Schreiner czy Matyldy Vearting, badaczek tworzących na początku XX wieku i podnoszących w swoich pracach kwestie nierówności płciowych w kontekście władzy i procesów ekonomicznych (Connell 2013: 61–63). Praca R. Connell jest zatem próbą stworzenia pomostu między klasyczną myślą społeczną a współczesnymi ustaleniami dotyczącymi *gender* i równocześnie zakorzenienia teorii płci kulturowej w źródłach socjologii.

W rozdziale oprócz podręcznikowych analiz kolejnych fal feminizmu, które znajdziemy w wielu opracowaniach dotyczących socjologii płci kulturowej (np. Bradley 2008; Renzetti i Curran 2008; Chafetz 2006b; Wharton 2006), R. Connell analizuje również nowoczesne, powstałe w II połowie XX wieku koncepcje autorstwa działaczek feministycznych i badaczek wywodzących się z kręgów kulturowych pozazachodnich. Pisząc z perspektywy relatywistycznej i antycentrycznej, R. Connell interpretuje badania Chandry Mohanty nad Indianami czy Diane Bell prowadzone nad wzorami płciowymi w kulturze Aborygenów, a także feministyczne i dekonstrukcjonistyczne ustalenia indyjskiej badaczki Gayatri Chakravorty Spivak.

Mimo dominacji kulturalistycznej perspektywy, R. Connell w analizach podkreśla znaczenie biologii w konstytuowaniu tożsamości płciowych, przy czym traktuje ją w kategoriach interakcyjnych i procesualnych (rozdział IV, *Różnice płciowe i upłciowione ciała*). Ciało według autorki nie jest bytem dymorficznym, łatwo podlegającym kategoryzacji na dwie dychotomiczne płcie. Podaje ona przykłady badań nad interseksualnością oraz wyniki analiz epigenetycznych, które akcentują rolę środowiska w kształtowaniu potencjału biologicznego jednostki.

W rozdziale piątym znajdziemy wykładnię teorii R. Connell, o której była już mowa w niniejszej recenzji. Autorka wyjaśnia kategorię wzorców płciowych i analizuje cztery podstawowe wymiary struktur społecznych, w których wzorce te są produkowane i reprodukowane (tj. władzę, pracę, stosunki emocjonalne i wymiar symboliczno-dyskursywny) (Connell 2013: 127–143). Interpretując wzory płciowe, R. Connell podkreśla ich interseksjonalność,

zmiennosc, dynamicznosc, historycznosc i relatywnosc. Nawiązuje ona do ustaleń badaczek takich jak Judith Butler (*Gender Trouble*) czy Gayatri Chakravorty Spivak, które konstatały dyskursywnosc tożsamości płciowych i wynikającą z owej dyskursywności zmiennosc przejawiającą się w niestabilności strukturalnej porządków płciowych, sprzecznościach czy kryzysach strukturalnych.

Ostatnie trzy rozdziały książki R. Connell poświęcone są analizie i interpretacji trzech porządków społecznych – mikro-, makro- i mezospołecznego. W rozdziale szóstym, dotyczącym wzorów płciowych produkowanych w obszarach życia prywatnego, R. Connell koncentruje się na podstawowych procesach, kształtujących tożsamości i role płciowe odgrywane przez jednostki. Są to mianowicie procesy socjalizacyjne rozumiane jako aktywne działania interpretacyjne, przebiegające w interakcjach, doświadczane na różnych poziomach świadomości i ucieleśnione. Wśród koncepcji roli i tożsamości płciowej R. Connell opisuje zarówno klasyczne i powszechnie przywoływane w badaniach nad tożsamością koncepcje (np. Zygmunta Freuda, Nancy Chodorow, Erika Eriksona czy Roberta Stollera), jak i mniej znane takie jak te autorstwa Dennisa Altmanna dotyczące procesów globalizacji identyfikacji seksualnych czy analizy Arne Nilssona nad zróżnicowaniem homoseksualności.

W rozdziale siódmym R. Connell analizuje procesy reprodukcji nierówności i ekskluzji ze względu na płeć w skali globalnej i w makrostrukturach. Obok ekonomii R. Connell poddaje analizie system państwowy w kategoriach struktury władzy, w której zachodzą procesy instytucjonalizujące porządki płciowe, a także mające wpływ na kształtowanie płciowości w doświadczeniu indywidualnym (na poziomie tożsamości czy roli społecznej). Tak jak w poprzednich rozdziałach R. Connell wykazuje się wrażliwością na zróżnicowanie kulturowe i refleksyjnością badawczą, to znaczy przywołuje różne przykłady determinacji porządku płciowego przez kultury prawne (np. tanzańskiej, chilijskiej, kubańskiej czy algierskiej) wykraczające poza systemy świata zachodniego. Równocześnie autorka obala mity i uprzedzenia marginalizujące kultury pozaeuropejskie, stawiając kulturę euroamerykańską w centrum dyskursu dotyczącego praw kobiet. Przywołuje przykłady aktywizacji społecznej ruchów feministycznych na rzecz praw człowieka w państwach takich jak Turcja, Indonezja czy Sri Lanka, wskazując na procesy transnacionalizacji kategorii *gender* i jej globalizacji.

Ostatni rozdział (Connell 2013: 223–241), podsumowujący teorię płci kulturowej autorstwa R. Connell, napisany jest z perspektywy socjologii zaangażowanej, osobistej, ukierunkowanej na *praxis* i refleksyjność badawczą. Autorka wykracza poza ogólniki, dowodząc, że procesy produkowania i reprodukcji porządków płciowych zachodzą nie tylko w przestrzeniach społecznych powszechnie kojarzonych z władzą, takich jak państwo, ekonomia czy instytucje edukacyjne, ale również w relacjach intymnych (seksualnych czy doświadczeniach choroby). W sposób oczywisty R. Connell nawiązuje tu do ustaleń poststrukturalistów czy generalnie teoretyków ponowoczesności (Foucault 1998; Foucault 2000).

Zamykając swoje analizy, R. Connell przywołuje przykłady zaangażowanych ruchów społecznych (z niektórymi z nich autorka się identyfikuje), ukierunkowanych na aktywnosc wobec patriarchalnej polityki płciowej. Wśród postulatów formułowanych przez badaczkę, co istotne, nie pojawiają się typowe dla polityki queer i dekonstrukcjonistów żądania zniesienia płci jako struktury jako takiej, zamiast tego badaczka proponuje model demokratyzacji instytucji płci w różnych kontekstach (Connell 2013: 242). R. Connell, wbrew

postmodernistycznym trendom, silnie ugruntowanym we współczesnych naukach społecznych, o których wspomniałam w pierwszych częściach niniejszego tekstu, widzi w płci kulturowej nie tylko źródło dyskryminacji, nierówności i wykluczenia społecznego, ale również strukturę niosącą potencjalne korzyści, bogate tożsamości, praktyki, przyjemności czy zasoby i kapitał, reprodukowane w obrębie reżimów płciowych. Podstawą logiki demokratyzacji postulowanej przez badaczkę miałyby stać się idea inkluzywnych zasad i równości płciowej przy równoczesnym uwzględnieniu różnorodności tożsamości płciowych zarówno w doświadczeniu jednostkowym, jak i w kontekście procesów globalnych (Connell 2013: 243–250).

Książka R. Connell, choć ma charakter syntetyzujący, skrótowy i jest raczej podręcznikiem wprowadzającym do tematyki płci kulturowej, a nie rozbudowaną teoretyczną propozycją, pomaga niewątpliwie usystematyzować dość rozproszoną współcześnie wiedzę o *gender* w myśli socjologicznej i spojrzeć na płęć jak na coś więcej niż indywidualne doświadczenie osadzone w konkretnym kontekście empirycznym. W Polsce do tej pory nie powstała żadna osobna praca opisująca i interpretująca wachlarz podejść, stanowisk i ujęć teoretyczno-metodologicznych tej subdyscypliny. Oczywiście są dostępne nieliczne cenne i porządkujące teorię studia, koncentrujące się jednak raczej na jednym z wymiarów płci kulturowej (zob. np. analizy płci jako tożsamości, Titkow 2007; Titkow 2011) czy opracowania zbiorowe (Slany, Ślusarczyk i Kowalska 2011). Obok prac zbiorowych polskich autorów i autorek dostępne są tłumaczenia kanonicznych prac z zakresu socjologii *gender*, takie jak książka Harriett Bradley, *Płeć* (2008), podręcznik C.M. Renzettiego i D.J. Curran (2005) czy tom pod redakcją Mary Walsh, *Kobiety, mężczyźni i płeć. Debata w toku* (2003). Podręczniki te, choć prezentują różnorodne koncepcje płci kulturowej, koncentrują się przede wszystkim na kategoriach typowych dla kultury zachodniej. Perspektywa przyjęta w podręczniku autorstwa R. Connell oprócz teorii popularnych w anglojęzycznej socjologii przywołuje wiele alternatywnych koncepcji z różnych kultur i społeczeństw, dowodząc tym samym relatywności *gender*, jej historyczności, kontekstualności i arbitralności. Z drugiej strony R. Connell nie zatrzymuje się na idiografii, typowej dla relatywistycznych koncepcji, ale abstrahuje, stara się wyjaśniać procesy płciowe, tworzy ogólne modele, których cechą jest jednak nie stabilność i uniwersalizm, ale zmienność i procesualność.

Teoria autorstwa R. Connell, opisana w *Socjologii płci*, sformułowana w latach osiemdziesiątych (Connell 1987), dziś jest modyfikowana na wiele sposobów, jest inspiracją dla różnych instytucjonalnych i strukturalnych ujęć *gender*. Nawiązania do założeń R. Connell znajdziemy w wielu artykułach kluczowego dla *gender studies* czasopisma „Gender & Society”, a także w pracach takich autorek jak Barbara J. Risman (Risman i Davis 2013) Patricia Yancey Martin (Martin 1998; Martin 2003) czy L. Susan Williams (Williams 2002) tworzących w ramach tzw. teorii integracyjnych.

BIBLIOGRAFIA

- Acker, Joan. 1990. *Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations*, „Gender & Society”, 2:139–158.
- Bem, Sandra Lipsitz. 2000. *Męskość, kobiecość: o różnicach wynikających z płci*, Gdańsk: GWP.

- Bradley, Harriet. 2008. *Płeć*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Brickell, Chris. 2006. *The Sociological Construction of Gender and Sexuality*, „Sociological Review” 1: 87–113.
- Butler, Judith. 2004. *Undoing Gender*, New York: Routledge.
- Butler, Judith. 2008. *Uwikłani w płeć. Feminizm i polityka tożsamości*, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Chafetz Saltzman, Janet. 2006a. *The Varieties of Gender Theory in Sociology*, w: Janet Chafetz Saltzman (red.), *Handbook of the sociology of gender*, Texas: A&M University, College Station, s. 3–20.
- Chafetz Saltzman, Janet. 2006b. *Handbook of the sociology of gender*, Texas: A&M University, College Station.
- Connell, Raewyn. 1987. *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*, California: Stanford University Press.
- Connell, Raewyn. 2009. *Gender. Short Introduction*, Cornwall: Polity Press.
- Connell, Raewyn. 2006. *Glass Ceilings or Gendered Institutions? Mapping the Gender Regimes of Public Sector Worksites*, „Public Administration Review”, s. 837–849.
- Connell, Raewyn. 1985. *Theorising Gender*. „Sociology” 2: 260–272.
- Connell, Raewyn. 2003. *Developing a Theory of Gender as Practice: Notes on Yancey Martin’s Feminist Lecture*, „Gender & Society” 3: 370–372.
- Connell, Raewyn. 2005a. *Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept*, „Gender & Society” 6: 829–859.
- Connell, Raewyn. 2006. *Masculinities*, Cambridge: Polity Press.
- Connell, Raewyn. 2013. *Socjologia płci. Płeć w ujęciu globalnym*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Delphy, Christine. 2007a. *Na rzecz feminizmu materialistycznego*, w: Christine Delphy, Colette Guillaumin i Monique Wittig, *Francuski feminizm materialistyczny*, Maria Solarska i Martyna Borowicz (red.), Poznań: Instytut Historii UAM, s. 57–68.
- Delphy, Christine. 2007b. *Wyzwolenie kobiet czy prawa korporacyjne matek*, w: Christine Delphy, Colette Guillaumin, Monique Wittig, *Francuski feminizm materialistyczny*, Maria Solarska i Martyna Borowicz (red.), Poznań: Instytut Historii UAM, s. 95–126.
- Desperak, Izabela. 2011. *Perspektywa gender w socjologii a tłumaczenia*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2: 84–93.
- Doucet, Andrea i Natasha S. Mauthner. 2007. *Feminist Methodologies and Epistemology*, w: Clifton D. Bryant, Dennis L. Peck, Patty M. Bryant, Harold R. Kerbo i inni (red.), *21st century sociology: A reference handbook. Specialty and Interdisciplinary Studies*, California, London, New Delhi: Sage Publications Ltd., s. 36–41.
- Ferree, M.M. 2003. *Practice Makes Perfect?: A Comment on Yancey Martin’s Gendering Practices*, *Practicing Gender*, „Gender & Society” 3: 373–378.
- Finley, Susan. 2009. *Badania posługujące się sztuką. Rewolucyjna pedagogika oparta na performansie*, w: Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, t. II, Warszawa: PWN, s. 57–80.
- Foucault, Michel. 1998. *Nadzorować i karać*, Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Foucault, Michel. 2000. *Historia seksualności*, Warszawa: Czytelnik.

- Holmes, Janet i M. Marra. 2011. *Leadership discourse in a Maori workplace: negotiating gender, ethnicity and leadership at work.*, „Gender and Language” 2: 317–342.
- Hyży, Ewa. 2003. *Kobieta, ciało, tożsamość. Teorie podmiotu w filozofii feministycznej końca XX wieku*, Kraków: Universitas.
- Inglehart, Ronald i Pippa Norris. 2009. *Wzbierająca fala. Równouprawnienie płci a zmiana kulturowa na świecie*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Irigaray, Luce. 2010. *Ta płeć jedną płcią niebędąca*, Kraków: WUJ.
- Walsh, Mary Roth (red.). 2003. *Kobiety, mężczyźni i płeć. Debata w toku. 2003*, opracowanie naukowe wydania polskiego Anna Titkow, Warszawa: IfiS PAN.
- Kochanowski, Jacek. 2004. *Fantazmat zróżNICowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, Kraków: Universitas.
- Kochanowski, Jacek. 2009. *Spektakl i wiedza. Perspektywa społecznej teorii queer*, Łódź: Wschód–Zachód.
- Martin, Patricia Yancey. 1998. *Why Can't a Man Be More Like a Woman? Reflections on Connell's Masculinities*, „Gender & Society” 4: 472–474.
- Martin, Patricia Yancey. 2003. *“Said and Done” Versus “Saying and Doing”. Gendering Practices, Practicing Gender at Work*, „Gender & Society” 3: 342–366.
- Martin Patricia Yancey. 2006. *Practising Gender at Work: Further Thoughts on Reflexivity*, „Gender, Work and Organization” 3: 254–276.
- Martin, Patricia Yancey. 2004. *Gender As Social Institution*, „Social Forces” 4: 1249–1273.
- Mucha, Janusz. 2012. *On sociology of women and women in sociology*, „Studia Humanistyczne AGH” 2: 35–44.
- Mucha, Janusz i Aleksander Manterys. 2009. *Nowe perspektywy teorii socjologicznej. Punkt widzenia 2009*, w: Aleksander Manterys i Janusz Mucha (red.), *Nowe perspektywy teorii socjologicznej*, Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.
- Renzetti, Claire M. i Daniel J. Curran. 2005. *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, Zbyszko Melosik (red. nauk.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ridgeway, Cecilia L. i Shelley J. Correll. 2004. *Unpacking the Gender System: A Theoretical Perspective on Gender Beliefs and Social Relations*, „Gender & Society” 4: 510–531.
- Risman, Barbara J. 2004. *Gender As A Social Structure Theory Wrestling With Activism*, „Gender & Society” 4: 429–450.
- Risman Barbara J. i G. Davis. 2013. *From sex roles to gender structure*, „Current Sociology”, <http://csi.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0011392113479315> [01.08.2013].
- Rodriguez, Jenny K. 2010. *The construction of gender identities in public sector organisations in Latin America: A view of the Dominican Republic*, „Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal” 1: 53–77.
- Skeggs, Beverley. 2008. *The dirty history of feminism and sociology: or the war of conceptual attrition*, „The Sociological Review” 4: 670–690.
- Slany Krystyna, Magdalena Ślusarczyk, Beata Kowalska (red.). 2001. *Kalejdoskop genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej w Polsce*. 2010. Kraków: WUJ.
- Sydie, Rosalind Ann. 2007. *The Sociology of Gender*, w: Clifton D. Bryant, Dennis L. Peck, Patty M. Bryant, Harold R. Kerbo i inni (red.), *21st century sociology: A reference handbook. VOLUME ONE. Traditional and Core Areas*, California, London, New Delhi: Sage Publications, s. 247–253.

- Titkow, Anna. 2007. *Tożsamość polskich kobiet. Ciągłość, zmiana, konteksty*, Warszawa: IFiS PAN.
- Titkow, Anna. 2011. *Kategoria płci kulturowej jako instrumentarium badawcze i źródło wiedzy o społeczeństwie*, w: Krystyna Slany, Justyna Struzik i Katarzyna Wojnicka (red.), *Gender w społeczeństwie polskim*, Kraków: NOMOS.
- West, Candace i Don H. Zimmerman. 2009. *Accounting for Doing Gender*, „Gender & Society” 1:112–122.
- West, Candace i Don H. Zimmerman. 1987. *Doing Gender*, „Gender and Society” 2: 125–151.
- Wharton, Amy S. 2006. *The Sociology of Gender. An Introduction to Theory and Research*, Malden-Oxford: Blackwell Publishing.
- Williams, L. Susan. 2002. *Trying on Gender, Gender Regimes, and the Process of Becoming Women*, „Gender & Society” 1: 29–52.